

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki

Uniwersytet w Białymstoku

Starzenie się i starość w badaniach i praktyce edukacyjnej – wybrane aspekty

---

Selected Aspects of Ageing in Research and Educational Practice

ABSTRACT: The objective of this paper is to present educational propositions for the elderly, as well as theoretical reflection on the issue. These efforts are analysed in relation to selected aspects of social gerontology and their development. The theoretical reflection on the education of the elderly develops within the sub-discipline described in Polish subject literature as "geragogics". The term educational gerontology is also used, because it is more popular in western, especially Anglo-Saxon, countries. The educational situation of the elderly in Poland is presented in relation to selected aspects of American educational gerontology.

KEYWORDS: Elderly, social gerontology.

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest prezentacja działań edukacyjnych skierowanych do osób starszych i refleksji teoretycznej im towarzyszącej. Działania te rozpatrywane są na tle rozwoju wybranych aspektów gerontologii społecznej. Refleksja teoretyczna towarzysząca edukacji seniorów rozwija się w zakresie subdyscypliny określanej w literaturze polskiej mianem geragogiki. Stosujemy też kategorię gerontologia edukacyjna ponieważ jest ona bardziej niż geragogika popularna na Zachodzie, szczególnie w świecie anglosaskim. Sytuację edukacji osób starszych w Polsce prezentujemy na tle wybranych aspektów amerykańskiej gerontologii edukacyjnej.

SŁOWA KLUCZOWE: Osoby starsze, gerontologia społeczna.

Początki gerontologii społecznej

Rozwój nauk społecznych jest związany zazwyczaj z praktycznymi problemami życia społecznego. Nie inaczej przedstawia się sprawa zainteresowania badawczego problematyką ludzi starych. Pojawiło się ono wraz z coraz bardziej dostrzegalną konsekwencją wydłużania się życia ludzkiego i szybkiego starzenia się społeczeństw. Stosunkowo młode w pierwszej połowie XX wieku społeczeństwo polskie, w 1968 roku osiągnęło tzw. próg demograficznej starości. Nic więc dziwnego, że pierwszymi badaczami (z obszaru nauk społecznych), którzy już w 2. poł. lat 50. XX w. dostrzegli wagę problematyki starzenia się i starości byli demografowie (Szulc 1955; Rosset 1959). Z czasem problematyka starzenia się i starości zaczęła przykuwać uwagę przedstawicieli innych nauk społecznych, których połączył ze sobą wspólny przedmiot badań. Niebawem zaczęto mówić o badaniach w obszarze gerontologii społecznej, w odróżnieniu od badań w obszarze gerontologii klinicznej (geriatrii) i gerontologii eksperymentalnej (Halicka, Halicki 2014).

Gerontologia społeczna – jak stwierdził Brunon Synak (1988, s. 31) – „Kształtowała się i wyodrębniła jako nauka poprzez scalenie się empirycznych opisów różnych problemów podejmowanych z punktu widzenia różnych nauk. Fakt ten z jednej strony utrudniał formułowanie się jednolitej teorii gerontologicznej, z drugiej zaś ugruntował jej interdyscyplinarny charakter, wynikający głównie ze specyficznego przedmiotu badań”. Rozwijająca się w Polsce w 2. poł. XX w. gerontologia społeczna (do transformacji w roku 1989) była zdominowana przez cztery grupy zagadnień: emeryturę i aktywność zawodową, sytuację socjoekonomiczną ludzi starych, pozycję człowieka starego w rodzinie oraz problemy ludzi starych na wsi. Podejmowano również wiele zagadnień szczegółowych, które znajdowały się w obrębie wymienionych tematów, bądź na ich styku. Wśród tych zagadnień wymienić należy czas wolny i aktywność społeczno-kulturalną emerytów traktowaną jako przejaw pozytywnej adaptacji do starości (Synak 1988). Zajmowali się nią gerontolodzy o skłonnościach pedagogicznych, bądź pedagodzy o nachyleniu gerontologicznym. W badaniach tych nie korzystano z żadnej, wyrażonej *explicite* teorii gerontologicznej, lecz przyjmowano milczące założenie, że aktywność w starości jest jedynym możliwym sposobem osiągnięcia satysfakcji życiowej (Halicka 2004; Synak 1988).

Od gerontologii społecznej do geragogiki

W polskiej pedagogice o starzeniu się i starości zaczął mówić i pisać Aleksander Kamiński. Gerontologię określa on jako naukę „traktującą o psy-

chospołecznych cechach, sytuacjach i uwarunkowaniach osób starszego wieku oraz o pomyślnym dla jednostek i społeczeństwa wspomaganie osób starszych” (Kamiński 1975, s. 52). Uważał on, że nauka ta rozwija się na pograniczu socjologii, psychologii, demografii, pedagogiki i polityki społecznej. Takie usytuowanie gerontologii społecznej sprawia, że dyscyplina ta ma dwa oblicza: raz bywa tzw. czystą nauką, która bada starzenie się i starość w istniejącej rzeczywistości i stara się uchwycić jej prawidłowości, z drugiej strony jawi się jako dziedzina praktyczna nastawiona na korygowanie istniejącej rzeczywistości.

Problematyka związana ze starzeniem się i starością pojawia się w polskiej pedagogice społecznej i pracy socjalnej równoległe z działaniami praktycznymi mającymi na celu poprawę sytuacji osób starszych. Działania praktyczne realizowane od końca lat 50. XX w. koncentrowały się wokół trzech ośrodków: Departamentu Pomocy Społecznej ówczesnego Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej, związków zawodowych oraz istniejących w PRL-u organizacji społecznych. Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność wydawnicza Ministerstwa, w ramach której wydano *Poradnik opiekuna społecznego* zawierający wiele cennych informacji i porad w zakresie pomocy osobom w starszym wieku. Problematyka gerontologiczna pojawiała się też w wydawanym przez Ministerstwo kwartalniku „Opiekun Społeczny”. Pracowników Departamentu Pomocy Społecznej szczególnie interesowały potrzeby osób starszych w poszczególnych okresach starości oraz pytanie, które z tych potrzeb przy ich realizacji wymagają pomocy ze strony służb publicznych (Kamiński 1975).

Związki zawodowe koncentrowały się wprawdzie na świadczeniu usług socjalnych oraz z zakresu kultury i wypoczynku na rzecz emerytów, ale jeden z nich – Związek Włókniarzy – otworzył ośrodek badawczy, który analizował i projektował rozmaite ulepszenia dotyczące relacji emerytowanych pracowników z ich macierzystymi zakładami pracy i zaspokajaniu potrzeb weteranów w obszarze socjalnym i społeczno-kulturalnym (Kamiński 1975).

Trzeci ośrodek praktycznych działań na rzecz ludzi starszych stanowiły organizacje społeczne takie jak: Polski Komitet Pomocy Społecznej, Zrzeszenie Katolików „Caritas”, Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów, Liga Kobiet i PCK. Dodać do tego należy istniejące nieformalnie różnorodne komitety parafialne (Kamiński 1975).

Oprócz instytucji, których działania skierowane były na rozwiązywanie problemów ludzi starszych, pojawiły się też osoby, wokół których zaczęła rozwijać się problematyka starzenia się i starości. Jedną z nich była Helena Radlińska. Jej wkład w rozwój tematyki gerontologicznej w polskiej pedagogice społecznej nie polegał na inicjowaniu badań, ale na prowadzeniu prac magisterskich ukierunkowanych na problemy starości. Dwie z nich okazały się

szczególnie znaczące. Jedna poświęcona była analizie funkcjonowania zakładów opieki w aspekcie zaspokajania przez nie potrzeb i oczekiwań pensjonariuszy oraz ich rodzin. Druga, na podstawie wywiadów z rencistami, charakteryzowała formy spędzania przez nich wolnego czasu, formułując postulaty adresowane do działaczy związkowych (Kamiński 1975).

Inną znaczącą postacią dla rozwoju problematyki z obszaru gerontologii społecznej w Polsce był Aleksander Kamiński. Jego głównym osiągnięciem była koncepcja wychowania do starości. Stanowiła ona syntezę spojrzenia pedagoga społecznego i gerontologa (Kamiński 1971). Na przełomie lat 60. i 70. XX w. badania pedagogiczne poświęcone starzeniu się i starości prowadzono w Uniwersytecie Łódzkim i Uniwersytecie Warszawskim. Pewne symptomy tworzenia się środowiska gerontologów społecznych można też było zauważyć w Gdańsku, Lublinie i Białymstoku. Na przełomie lat 60. i 70. XX w. w działalności oświatowej z zakresu gerontologii i geriatry szczególnie aktywne były środowiska medyczne Białegostoku i Gdańska.

Poruszana w tym okresie tematyka prac koncentrowała się w większości wokół aktywizacji osób starszych, ich potrzeb oraz ich miejsca i roli w rodzinie. W jednej z prac podjęto temat, który do dzisiaj nie doczekał się należytej uwagi, mianowicie przygotowania słuchaczy szkół pracowników socjalnych do opieki nad osobami starszymi.

W latach 60. i 70. w praktycznej działalności edukacyjnej na rzecz ludzi starszych pewną rolę odegrały struktury funkcjonującej w Polsce oświaty dorosłych. Prowadzone wówczas badania nad uniwersytetami powszechnymi pracującymi w świetlicach społecznych w Łodzi wskazują, że wyłoniły się wśród nich uniwersytety dla emerytów skupiające osoby starsze, których wykształcenie nie przekraczało poziomu podstawowego. Placówki te oferowały uczestnikom tzw. kształcącą rozrywkę oraz pełniły funkcję opiekuńczo-kompensacyjną (Czerniawska 1971, 1984).

Również Wielkopolski Uniwersytet Powszechny TWP od 1973 roku prowadził zajęcia w ramach Studium Trzeciego Wieku. W dwóch tego typu placówkach studiowało od 50 do 250 osób w wieku emerytalnym (Skropowski 1982).

Ważną rolę w edukacyjnej działalności wśród seniorów odgrywały w latach 60. i 70. placówki służby zdrowia oraz prowadzone we współpracy z różnymi organizacjami społecznymi (PCK, Liga Kobiet, ZBoWiD, TKKF, PKPS) zajęcia z oświaty zdrowotnej (Halicki 2000).

Sztandarową instytucją zajmującą się edukacją osób starszych od 1975 roku jest założony przez Halinę Szwarc Warszawski Uniwersytet Trzeciego Wieku, który w krótkim czasie zainicjował powstanie ruchu uniwersytetów trzeciego wieku. Inicjatywa ta doczekała się w polskiej literaturze andrago-

gicznej i gerontologicznej wielu opracowań. Jednak przez wiele lat (szczególnie w latach 80. i 90. XX w.) uniwersytety trzeciego wieku były bardziej kojarzone z gerontologią społeczną niż z pedagogiką. Stało się tak za przyczyną działalności sekcji UTW przy Polskim Towarzystwie Gerontologicznym, która stanowiła centralę owego ruchu (Halicki 2000).

Początek lat 90. to nawiązywanie kontaktów w obszarze aktywizacji osób starszych z przedstawicielami różnych instytucji funkcjonujących w innych krajach, mającymi na tym polu znaczący dorobek. Ważnym przykładem jest współpraca środowiska białostockich gerontologów skupionych wokół prof. Wojciecha Pędicha ze środowiskiem gerontologów i samorządowców ze Stuttgartu. Wiedza i doświadczenie wyniesione ze wzajemnych kontaktów stały się impulsem do podjętego przedsięwzięcia badawczego dotyczącego stymulacji działań samopomocowych wśród ludzi starych Białegostoku. Projekt sytuował się na pograniczu pedagogiki społecznej i pracy socjalnej. W ramach projektu utworzono Stowarzyszenie Samopomocowe Rada Seniorów w jednej z dzielnic Białegostoku. Jego samodzielna działalność była przedmiotem dwuletniej obserwacji socjologicznej. Wpływ działalności Rady Seniorów na postawy społeczne starszych wiekiem mieszkańców dzielnicy wyrażał się wzrostem odsetka osób, które deklarowały potrzebę pomagania innym, wzrostem odsetka osób zaangażowanych w działalność społeczną, wzrostem popularności Rady Seniorów (która prowadzi swoją działalność do dzisiaj), zmniejszeniem się odsetka osób korzystających z usług i świadczeń ośrodka pomocy społecznej (Halicka, Pędich 1997). Białostocka Rada Seniorów stała się w 1. poł. lat 90. ubiegłego wieku modelową placówką w skali ogólnopolskiej.

Refleksje na temat starzenia się i starości w obszarze teorii i praktyki edukacyjnej w Polsce i na świecie

Początek poważnej teoretycznej refleksji na temat istoty i roli edukacji seniorów przypada na połowę lat 70. ubiegłego wieku. Jest to wstępny okres tworzenia gerontologii edukacyjnej, w którym Moody stwierdza, że jako uczyony nie ma zbyt jasnej wizji uzasadnienia tezy, że ludzie starsi powinni być edukowani. Ostrzega jednak, że brak filozoficznej refleksji na ten temat może być niebezpieczny dla całego przedsięwzięcia (Battersby 1985).

W roku 1976 ukazał się pierwszy numer amerykańskiego pisma „Educational Gerontology” i od tego momentu należałoby przyjąć instytucjonalne zakotwiczenie teoretycznej refleksji nad edukacją osób starszych. W artykule wstępnym do pierwszego numeru tego czasopisma R. Butler (1976) podkreśla obserwowany w Stanach Zjednoczonych wzrost zainteresowania starze-

niem się i ludźmi starszymi. Jeśli chodzi o badania biomedyczne i społeczne, to rosnące zainteresowanie naukowców, rządu i społeczeństwa wydaje się być – według niego – trwałą tendencją. Istnieją zatem powody, aby sądzić, że jest tu miejsce dla młodych naukowców mających przygotowanie do zajmowania się problemami starzenia się. Wsparcie może być również oferowane tym badaczom w średnim wieku, którzy chcą zmienić swoje zainteresowania na rzecz badań nad starzeniem się. Na koniec wyraża nadzieję, że przygotowywane w USA nowe gerontologiczne programy rozszerzą zakres badań nad starzeniem się.

W tym samym czasie w Polsce problematyka gerontologiczna w ogóle, a w obszarze gerontologii edukacyjnej w szczególności, stanowiła obszar niszowy. Jeszcze na przełomie wieków nie do wszystkich pedagogów docierał fakt, że starość jest częścią dorosłości, a człowiek stary to nie tylko beneficjent pomocy społecznej. Znamienna jest – przywołana w tym miejscu – rozmowa z prof. Olgą Czerniawską z połowy 2000 roku, w której rozmówczyni (uczenica profesora Aleksandra Kamińskiego) wyraziła zadowolenie z powodu wydania książki *Przestrzeń życiowa i społeczna ludzi starych* w serii „Biblioteka Edukacji Dorosłych”. W ten sposób – stwierdziła – tematyka starzenia się i starości uznana została przez andragogów za własną.

W literaturze zagranicznej zaczyna pojawiać się coraz więcej rozważań na temat istoty edukacji osób starszych. David A. Peterson określa gerontologię edukacyjną jako „dziedzinę studiów i praktyki, która rozwinęła się ostatnio jako współdziałanie edukacji dorosłych z gerontologią społeczną” (Zych 1995, s. 20).

Edukacja osób starszych zdaniem Mitwintera to pewnego rodzaju rozrywkę intelektualną i kulturalną. Określa ją mianem intelektualnego joggingu, którego celem jest rozruszanie psychicznych, kulturalnych i społecznych mięśni, aby te nie uległy atrofii. McClusky widzi zaś w niej lekarstwo na rozmaite potrzeby, jak zmaganie się z życiem, udziału w czymś, czy wpływu na coś (Battersby 1985).

Inna grupa definicji akcentuje rozwój i dążenie do niezależności. I tak Groombridge edukację ludzi starszych rozumie jako proces wzrostu, uświadczenia i doświadczenia. Zdaniem Phillipsona powinna odnosić się do zakresu działania, które umożliwi seniorom uzyskanie szerszej kontroli nad własnym życiem. Allman widzi zaś ją jako proces emancypacyjny umożliwiający pozostawienie ludziom starszym kontroli nad nimi samymi zamiast przekazywać ją w ręce innych (Battersby 1985; Withnall, Percy 1994).

Od ostatniej dekady XX wieku najważniejszym celem edukacji seniorów stało się dążenie do samodzielności (Swindell 1990; Pędich 1996). Cel

ten korespondował z propagowanymi wówczas teoriami gerontologicznymi, które promowały aktywność. Z drugiej strony wynikał on też z ograniczeń finansowych dokonanych pod koniec XX wieku w wydatkach socjalnych (Halicki 2000).

W pierwszej połowie XX wieku na starość patrzono przez pryzmat deficytów. A zatem najodpowiedniejszy dla tego okresu życia jest „spokój”, czy też „stan spoczynku”, który następuje po dotychczasowej, wypełnionej pracą dorosłości. Jednak wkrótce okazało się, że ów popierany spokój stanowi prawdziwe niebezpieczeństwo. Prowadzi on do atrofii zarówno w obszarze fizycznym, jak i psychicznym (Halicki 2000). Wskazywano jednocześnie, że żywotni duchowo ludzie cierpią mniej z powodu utraty swoich możliwości poznawczych, a otwartość i społeczna aktywność pomaga w utrzymaniu kontaktu z otaczającym środowiskiem (Lehr 1989).

Zmiany w sposobie postrzegania starości nie pozostały bez wpływu na poglądy dotyczące edukacji ludzi starszych. Brigitte Donicht-Fluck (1992) ukazuje te zmiany na przykładzie Stanów Zjednoczonych. W pierwszej połowie XX wieku starość traktowano jako okres odpowiedni do zabawy, podróży, czy uprawiania jakiegoś hobby. Ilustrowano to powiedzeniem „You can't teach an old dog new tricks”. Na przełomie lat 40 i 50. zaczęto rozważać problemy związane z przejściem na emeryturę i znalezieniem nowej roli, która pomoże wypełnić wolny czas. W procesie tym kształcenie może odegrać ważną rolę. Jego celem jest uporanie się z nową sytuacją życiową. Również w latach 70. za jeden z najważniejszych problemów starości uznano utratę roli zawodowej, lecz tym razem celem nie było harmonijne wejście w stan spoczynku, lecz integracja ze społeczeństwem i partycypacja społeczna. Edukacyjną konsekwencją takiej postawy jest traktowanie ludzi starszych jako dorosłych, którzy jedynie się postarzel. Nie potrzebują oni tworzenia specjalnych placówek, ani programów edukacyjnych, lecz chodzi jedynie o ich integrację w ramach normalnego toku zajęć. Dekadę później zaczęto traktować starość jako okres życia o szczególnej jakości i specyficznym potencjale. Jawi się ona z jednej strony jako wyzwolenie od przymusu, gdzie kształcenie służy aktywizacji politycznej, z drugiej zaś jest ona dopełnieniem całego życia, fazą poszukiwania sensu i dokonywania bilansu, gdzie kształcenie wspiera ten proces.

Pod koniec minionego stulecia zaczęto coraz żywiej dyskutować na temat odpowiedzialności za samego siebie w wieku starszym. Wraz z powiększaniem się populacji ludzi starych widziani są oni jako potencjalne obciążenie społeczeństwa. W rezultacie, szczególnie od grupy „młodych seniorów” oczekuje się – w miarę zdrowia – większego zaangażowania w troskę o samego siebie oraz o budowanie pomyślności społeczeństwa swoją wiedzą i umiejęt-

nościami. Ludzi starszych dzieli się na niezależnych i potrzebujących pomocy. Promuje się obraz seniorów jako nierozpoznany kapitał społeczny, z którego społeczeństwo nie może rezygnować. Seniorzy zaś, ze swojej strony, odczuwają potrzebę bycia użytecznymi dla społeczeństwa.

Działalność badawcza z zakresu geragogiki w Polsce w XXI wieku

Zewnętrznym przejawem działalności badawczej są publikacje. Najwięcej publikacji poświęcono aktywności edukacyjnej osób starszych, rozumianej jako część aktywności społecznej seniorów. W aktywności tej pojawia się parę aspektów, takich jak: propagowanie idei edukacji całościowej, czy też widzi się w niej sposób przeciwdziałania marginalizacji najstarszego pokolenia (Halicki 2013). Aktywność edukacyjna wpływa na lepsze samopoczucie oraz podnosi jakość życia. Jakość życia rozumiana jest tu nie jako obiektywnie dobre warunki, a raczej jako subiektywnie dobre ich postrzeganie. Znaczenia nabiera też czynnik afiliacyjny, który powoduje, że człowiek starszy czuje wspólnotę z innymi, co wyraźnie zmniejsza poczucie osamotnienia (Konieczna-Woźniak 2005). Innym sposobem na zmniejszenie osamotnienia jest współpraca międzypokoleniowa. Dostarcza ona sposobności do wymiany poglądów, co sprzyja lepszemu zrozumieniu trendów panujących we współczesnym społeczeństwie (Bugajska 2006).

Danuta Seredyńska (2013) analizując publikacje pedagogów poświęcone starzeniu się i starości za lata 2006–2011 zauważa, że motywem przewodnim w nich był opis sytuacji seniora. Seniorzy mają ograniczone możliwości działania, których podstawową przyczyną są braki w pozostających do dyspozycji zasobach. Brakuje im przede wszystkim sił do działania. Ponadto możliwości działania osób starszych mocno ogranicza wytworzony w społeczeństwie negatywny obraz starości. Autorzy skupili się w dużej mierze na wysuwaniu postulatów mających na celu kompensację braków. Propozycje te oparte były zazwyczaj na rzetelnym opisie sytuacji, choć zdarzały się też propozycje działań naprawczych nieopowiedziane rzetelną diagnozą. W przypadku zaistnienia pewnej dysharmonii w relacjach człowiek stary–środowisko – propozycje działań naprawczych szły raczej w kierunku przekształcania sytuacji samego seniora niż wprowadzania zmian w funkcjonowaniu otaczającego go środowiska. W analizowanych pracach pojawiły się też pewne osobliwości charakterystyczne dla pedagogicznego podejścia do problemów starzenia się i starości, a mianowicie: aktywność, doświadczenie i poczucie bezpieczeństwa. Obecność w tej triadzie kategorii aktywności potwierdza trafność spostrzeżeń Synaka i jej trwałość w obszarze polskiej geragogiki.

Duża część badań przedsięwziętych przez geragogów dotyczy ruchu uniwersytetów trzeciego wieku. Podsumowuje się w nich dotychczasowe dokonania i formułuje postulaty na przyszłość, np. włączenia do działalności UTW większej liczby mężczyzn oraz szersze niż dotychczas oddziaływanie na obszary wiejskie (Aleksander 2001).

Uniwersytety Trzeciego Wieku przez ponad dwadzieścia lat działalności w Polsce przeszły zauważalną ewolucję związaną w dużej części ze zmianami otoczenia społeczno-politycznego oraz zmianami pokoleniowymi wśród własnych uczestników. Cieszy niezwykłą dynamiką ilościową tego ruchu, niepokoi zaś fakt zatracania przez UTW tego, co stanowiło w idei P. Vellasa ich istotę, a mianowicie ważnego celu działalności jakim jest prowadzenie badań naukowych. Wiąże się to bez wątpienia z coraz większą masowością ruchu. Z drugiej zaś strony pojawiały się pomysły niektórych działaczy UTW dotyczące innowacyjności i akredytacji. Wydaje się, że ruch uniwersytetów trzeciego wieku znajduje się pod silnym urokiem reform mających miejsce w polskim szkolnictwie wyższym i wskazuje to na istnienie w jego łonie dwóch przeciwstawnych tendencji, których – w naszym przekonaniu – nie da się pogodzić mianowicie: masowość z jednoczesnym dążeniem do zachowania elementów elitarności. Nasze poglądy dotyczące ewolucji uniwersytetów trzeciego wieku potwierdza lektura pracy Aleksandry Błachnio (2012), w której na pierwszy plan wysuwa się misja UTW jaką jest aktywizacja ludzi starszych.

Pewna część badań poświęcona jest nie tylko problemowi aktywności człowieka starego, ale też jego wsparcia. Ważne jest tu też wskazywanie działań, które winny być podjęte w celu zmniejszenia ryzyka marginalizacji i wykluczenia społecznego ludzi w podeszłym wieku (Szarota 2011; Dzięgielewska 2007). Ciekawą wizję wspomagania człowieka starego zaprezentowała w swojej monografii Anna Leszczyńska-Rejchert (2004). Wsparcie człowieka starego w wymiarze instytucjonalnym było też przedmiotem badań Zofii Szaroty (2010). Ciekawym wątkiem w jej pracy jest instytucjonalna przestrzeń edukacyjna seniorów. Są to badania, które wymieniona autorka prowadzi już od dawna, a zapoczątkowała je monografia o wielofunkcyjnej działalności domów pomocy społecznej dla ludzi starszych (Szarota 1998).

Warto wspomnieć o badaniach Jerzego Halickiego (2000) dotyczących systemów edukacyjnych osób starszych w trzech krajach europejskich: Niemczech, Polsce i Wielkiej Brytanii. Była to pierwsza w literaturze polskiej monografia dotycząca edukacji osób starszych w aspekcie porównań międzynarodowych. Jako tło przyjęto w niej teorię kompetencyjną zawężoną do aspektu edukacyjnego.

Ważną monografią dla budowania statusu teoretycznego geragogiki jest praca Katarzyny Uzar (2011). Autorka przedstawia w niej wychowanie w per-

spektywie starości. Szczególnie cenna w pracy z osobami starszymi jest zaprezentowana tu perspektywa metodyczna.

Bardzo istotnym obszarem badań geragogicznych jest nurt biograficzny. Został on zapoczątkowany przez Olę Czerniawską w środowisku łódzkim jeszcze w latach 90. minionego stulecia. Autorka ma też w nich znaczący dorobek (Czerniawska 2000, 2007). Od wielu lat Elżbieta Dubas, Jej następczyni, organizuje seminaria biograficzne kontynuując w ten sposób tradycje środowiska łódzkiego.

Sporym mankamentem praktyki edukacyjnej lub szerzej w pracy z osobami starszymi jest brak odpowiednio wykształconej kadry, na co wielokrotnie zwracano uwagę (Szarota 2004). Problemowi kształcenia opiekunów osób starszych poświęciła swoje badania diagnostyczne Agata Chabior, a przygotowywana praca będzie zawierała cały pakiet dydaktyczno-metodyczny wspomagający ten nabrzmiały problem. Książka niebawem ukaże się na rynku wydawniczym.

Badania geragogów a praktyka edukacyjna

Praktyczna aplikacja badań geragogicznych wygląda dużo skromniej niż aktywność geragogów w zakresie działań teoretyczno-diagnostycznych. Analizując publikacje dotyczące edukacyjnych aspektów starzenia się i starości można wyodrębnić trzy obszary praktycznych aplikacji badań geragogicznych, są to: nauczanie języków obcych, nauczanie technik komputerowych i warsztaty biograficzne. W badaniach poświęconych edukacji językowej osób starszych zwraca się uwagę na trudności jakie sprawia seniorom uczenie się języków obcych oraz na sposoby ich przezwyciężenia (Gulanowski 2012). Wprowadza się także strategię pamięciową z odpowiednimi rekomendacjami. Jako konieczne uważa się wprowadzanie programu rozwoju strategii pamięciowej w uniwersytetach trzeciego wieku (Grotek 2003).

Drugi obszar działań praktycznych to nauka technik komputerowych. Edukacja w tym zakresie jest niezwykle pożądana zważywszy na fakt znacznego wykluczenia cyfrowego seniorów. Zajęcia poświęcone technikom komputerowym prowadzone są niemal w każdym uniwersytecie. Brakuje jednak wskazań metodycznych do pracy z osobami starszymi. Lukę tę częściowo wypełnia raport z projektu *Aktywny Senior*. Autorzy wskazują na wymagane cechy osobowe instruktorów kursów dla osób starszych (Jurczyk-Romanowska 2012), dają wskazówki metodyczne dla osób prowadzących tego rodzaju przedsięwzięcia (Golanka 2012) oraz dołączają bardzo cenne materiały instruktażowe (Gulanowski 2012).

Trzecim obszarem praktycznego zastosowania badań geragogicznych są warsztaty biograficzne. Działania w tym zakresie prowadzone były w dwóch środowiskach: wrocławskim i szczecińskim. W pierwszym realizowano wspomniany już projekt *Aktywny Senior*, na którym przedłożono propozycję warsztatów biograficznych (Wnuk-Oleniewicz 2012). Druga propozycja jest warta szczególnej uwagi ponieważ oparta została na szeroko zakrojonych badaniach diagnostycznych. Mowa jest o książce Beaty Bugajskiej i Celiney Timoszyk-Tomczak *Podróż w czasie. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych* (2014). Autorki proponują około 100 technik przydatnych w pracy z seniorami. Struktura książki jest starannie przemyślana, a jej treść związana jest z wcześniejszymi badaniami, których rezultaty zostały opublikowane (Timoszyk-Tomczak, Bugajska 2012).

Na szczególną uwagę zasługują trzy opracowania powstałe w międzynarodowym zespole badawczym projektu IANUS realizowanego w latach 2007–2009, a w którym stroną polską reprezentowali pracownicy Zakładu Andragogiki i Gerontologii oraz Katedry Edukacji Międzykulturowej, Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku. Opublikowane w kilku wersjach językowych materiały (w tym w języku polskim) dotyczą uczenia się w ciągu całego życia i są adresowane do osób w wieku 50+.

Podręcznik *IANUS Guidelines and Quality Recommendations of Learning in Later Life in Intergenerational, Intercultral and ICT-based learning Settings*, czyli *Wskazówki i zalecenia projektu IANUS dotyczące uczenia się w późnym wieku, w wymiarze międzypokoleniowym, międzykulturowym, oraz opartym na technologiach informacyjnych* jest zbiorem metod i narzędzi uwzględniających właściwe wykorzystanie czynników związanych z uczeniem się osób w wieku powyżej 50. lat Podręcznik adresowany jest do pracujących z osobami w wieku 50+ (IANUS Guidelines 2009).

IANUS Workshop for Managers and Trainers, czyli *Koncepcja warsztatów projektu IANUS dla trenerów i mentorów*, którzy mogą poszerzyć swą wiedzę i zdobyć nowe umiejętności przydatne podczas zajęć z osobami w wieku 50+. Koncepcja zawiera rozbudowaną część dydaktyczną, co może pomóc trenerom i mentorom w dobrym przygotowaniu kursów i innych zajęć adresowanych do osób dorosłych (IANUS Workshop 2009).

Project IANUS Green Paper, czyli *Zielona Księga Projektu IANUS*, to zbiór sugestii i rekomendacji, jakie zostały wypracowane w czasie trwania projektu. Są one adresowane do m.in. polityków, a także jednostek administracyjnych. Sugestie zawarte w Zielonej Księdze powinny być przydatne w podejmowaniu właściwych decyzji w obszarze polityki społecznej i edukacyjnej zarówno na szczeblu lokalnym, krajowym jak i międzynarodowym (Project IANUS Green 2009).

Zakończenie

Starzenie się społeczeństw to dla nas olbrzymie wyzwanie, tym trudniejsze, że w sprostaniu mu nie możemy odwoływać się do doświadczenia ludzkości, bo sytuacja taka nigdy w przeszłości nie miała miejsca. Ważne wydaje się tu współdziałanie teoretyków i praktyków. Dzisiaj widać coraz wyraźniej, że teoria nie może istnieć sama dla siebie, ale powinna czemuś służyć. Przed wieloma laty przyrzekaliśmy wedle średniowiecznej formuły, że będziemy prowadzić badania nie dla „czczej sławy” ani „brudnych zysków” ale po to, aby jaśniejszym blaskiem zabłysło światelko prawdy dla dobra rodzaju ludzkiego. Nie ulega wątpliwości, że dochody z komercjalizacji badań to zyski. Otwarty pozostaje pytanie: czy brudne? A liczba cytowań, czy to nie jest objaw sławy? Kiedy sława zaczyna być czczą? Całkowite odrzucenie tradycji – w postaci średniowiecznej przysięgi doktorskiej – nie wchodzi chyba w grę. Trzeba nauczyć się balansować na krawędzi postnowoczesności i tradycji, jak ów skrzypek na dachu.

Literatura

- Aleksander T., (2001), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce*, „Rocznik Pedagogiczny”, 2001, s. 101–123.
- Battersby D., (1985), *Education in later life. What does it mean?*, „Convergence”, t. 18.
- Błachnio A., (2012), *Starość non profit: wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Bugajska B., Timoszyk-Tomczak C., (2014), *Podróż w czasie. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Bugajska B., (2006), *Integracja międzypokoleniowa: projekty realizowane w Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Szczecinie*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Steuden S., Marczuk M. (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 251–256.
- Butler R.N., (1976), *Trends in training in research gerontology*, „Educational Gerontology”, Vol. 1, nr 1.
- Czerniawska O., (1971), *Uniwersytety powszechne w społecznych świetlicach*, [w:] *Uniwersytet powszechny jako środowisko wychowawcze*, Lepalczyk I. (red.), TWP, Warszawa.
- Czerniawska O., (1984), *Działalność kulturalno-wychowawcza w środowisku ludzi starszych*, TWP, Warszawa.
- Czerniawska O., (2000), *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii: szkice i rozprawy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź.
- Czerniawska O., (2007), *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź.
- Donicht-Fluck B., (1992), *Altersbilder und Altenbildung. Erfahrung aus den USA*, [w:] *Bildung und Freizeit im Alter*, Karl F., Tokarski W. (red.), Verlag Hans Hüber, Bern–Göttingen–Toronto.

- Dzięgielewska M., (2007), *Czy można zapobiegać marginalizacji i dyskryminacji ludzi starszych*, [w:] *Edukacja dorosłych wobec zjawiska marginalizacji: wyzwania współczesnej edukacji dorosłych*, Fabiś A. (red.), Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna imienia Kardynała Augusta Hlonda, Mysłowice, s. 100–109.
- Golonka J., (2012), *Kurs obsługi komputera dla seniorów – doświadczenia płynące z projektu @ktywny Senior*, [w:] *Trzecia zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, Jurczyk-Romanowska E. (red.), Wrocław, s. 97–110.
- Grotek M., (2003), *Rozwój strategii pamięciowych na lektoratach Uniwersytetu Trzeciego Wieku*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, nr 2, s. 42–50.
- Gulanowski J., (2012), *Zaawansowany etap kursów komputerowych dla seniorów – wprowadzenie uczestników w świat Internetu (wskazówki dla prowadzących)*, [w:] *Trzecia zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, Jurczyk-Romanowska E. (red.), Wrocław, s. 111–122.
- Gulanowski M., (2012), *Edukacja językowa seniorów*, [w:] *Trzecia zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, Jurczyk-Romanowska E. (red.), Wrocław, s. 65–76.
- Halicka M., (2004), *Satysfakcja życiowa ludzi starych. Studium teoretyczno-empiryczne*, Akademia Medyczna, Białystok.
- Halicka M., Halicki J., (2014), *Gerontologia społeczna a socjologia starzenia się i starości – poznawcza tożsamość, trendy, perspektywy*, [w:] *Podstawy interdyscyplinarności w naukach o zdrowiu. Poznawcza tożsamość dyscyplin badających socjokulturowy wymiar zdrowia i choroby*, Skrzypek M. (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Halicka M., Pędich W., (1997), *Działania samopomocowe ludzi starszych. Badania panelowe w Białymstoku*, Akademia Medyczna, Białystok.
- Halicki J., (2000), *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*, Trans Humana, Białystok.
- Halicki J., (2013), *Edukacja osób starszych w Polsce – jej wymiar teoretyczny i praktyczny*, „Edukacja Dorosłych”, nr 2, s. 9–18.
- IANUS Guidelines and Quality Recommendations of Learning in Later Life in Intergenerational, Intercultural and ICT-based Settings (2009) (Wskazówki i zalecenia projektu IANUS dotyczące uczenia się w późnym wieku w wymiarze międzypokoleniowym, międzykulturowym i opartym na technologiach informacyjnych. The partnership of the Grundtvig Project IANUS (Ed.), bfi Steiermark, Graz, Austria.
- IANUS Workshop For Mangers and Trainers (2009) (Koncepcja Warsztatów projektu IANUS dla trenerów i mentorów. The partnership of the Grundtvig Project IANUS (Ed.), bfi Steiermark, Graz, Austria.
- Jurczyk-Romanowska E., (2012), *Motywacje, oczekiwania i postulaty towarzyszące seniorom w podjęciu edukacji informatycznej*, [w:] *Trzecia zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, Jurczyk-Romanowska E. (red.), Wrocław, s. 79–96.
- Kamiński A., (1971), *Wychowanie do starości*, „Zdrowie Psychiczne”, Vol. 12, nr 1/2.
- Kamiński A., (1975), *Stan badań i problematyka gerontologiczna w pracy socjalnej i pedagogice społecznej*, [w:] *Starzenie się i starość w badaniach gerontologicznych w Polsce*, Piotrowski J. (red.), PTG, Warszawa–Wrocław.
- Konieczna-Woźniak R., (2005), *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie*, Fabiś A. (red.), Sosnowiec.
- Lehr U., (1989), *Psychologie des Alters*, Quelle & Meyer, Wiesbaden.
- Leszczyńska-Rajchert A., (2005), *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.

- Pędich W., (1996), *Ludzie starzy*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.
- Project IANUS Green Paper (2009) (Zielona Księga Projektu IANUS), A. Hatton-Yeo, T. Schlimbach and P. Hanflig (oprac.), *The partnership of the Grundtvig Project IANUS* (Ed.), Gratz, Austria.
- Rosset E., (1959), *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, Warszawa.
- Seredyńska D., (2013), *Dyskursy edukacyjne o starości w naukach humanistycznych i społecznych*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz.
- Skropowski C., (1982), *Wielkopolski Uniwersytet Powszechny TWP*, „Oświata Dorosłych”, R. 26, nr 3.
- Swindell R.F., (1990), *Characteristics and aspiration of older learners in an Australian University of the third age program*, „Educational Gerontology”, t. 16, nr 1.
- Synak B., (1988), *Kierunki badań i stan gerontologii społecznej w Polsce*, [w:] *Postępy gerontologii*, Synak B., Wróblewski T. (red.), PZWL, Warszawa.
- Szarota Z., (1998), *Wielofunkcyjna działalność domów pomocy społecznej dla osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.
- Szarota Z., (2004), *Gerontologia społeczna i oświatowa: zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Szarota Z., (2010), *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia na przykładzie Krakowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Szarota Z., (2011), *Cele i kierunki polityki społecznej wobec ryzyka marginalizacji i wykluczenia społecznych seniorów*, [w:] *Człowiek stary w rodzinie: o trudnym problemie przemocy wobec starszych*, Matyas B., Gościniwicz M. (red.), Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego, Kielce, s. 9–26.
- Szulc S., (1955), *Starzenie się społeczeństw ludzkich*, „Przegląd Statystyczny”, nr 3.
- Timoszyk-Tomczak C., Bugajska B., (2012), *Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Uzar K., (2011), *Wychowanie w perspektywie starości. Personalistyczne podstawy geragogiki*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Withnall A., Percy K., (1994), *Good practice in the education and training of older adults*, Arena, Lancaster.
- Wnuk-Oleniewicz M., (2012), *Warsztaty „Uczenie się z własnej biografii”*, [w:] *Trzecia zmiana. Andragogiczne rozważania na temat projektu @ktywny Senior*, Jurczyk-Romanowska E. (red.), Wrocław.
- Zych A.A., (1995), *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Interart, Warszawa.